

ILOVALI QURULMADA GAP BO'LAKLARINING MAZMUNI VA OHANGI

Saidov Zokir

(SamDCHTI o'qituvchisi)

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ilovalı qurilmada gap bo'laklarining tutgan o'rni haqida gap boradi. Ushbu maqolani yoritishda ilovalı qurilmada gap bo'laklarining tutgan o'rni ustida olib borilgan izlanishlarda I.P. Rasapov va V.G.Admoni kabi tilshunos olmlarning qarashlari haqida gap boradi.*

Kalit so'zlar: *Ilovalı qurilma, elovalı element, dativ kelishigi, mantiqiy urg'u, ohang.*

Ilovalı qurilmada gap bo'laklari o'zining mazmuni, mantiqiy urg'usi, ohangi va to'xtamiga ega bo'ladi. Ilovalı elementning ohangi oddiy gap bo'laklarning ohangiga o'xshamaydi, ilovalı element alohida pasaygan (ba'zan ko'tarilgan) ohang bilan talaffuz etiladi. Odatda, ilovalı elementdan oldin kelgan izohlanayotgan so'z va so'z birikmalarida ohang ko'tariladi, ilovalı elementda pasayadi, chunki u postpozitsiya holatida turadi. Ilovalı element o'ziga xos semantik funksiyani bajaradi. Bu funksiya shundan iboratki, ajratish orqali ma'lum bo'lakning ma'nosi bo'rttirib ko'rsatiladi. Ilovalı elementning ma'no xususiyati bu bilan cheklanmaydi, ilovalı element orqali, boshqa qo'shimcha ma'nolar ham ifodalanadi. Ilovalı elementlar tomonidan bildirilayotgan qo'shimcha ma'nolar o'z navbatida ma'noviy nozikliklarni ham ifodalaydi. Demak, ajratish hodisasi tufayli ilovalı elementlarga xos bo'lgan eng muhim xususiyat, bu ular tomonidan ifodalanayotgan qo'shimcha ma'nodir. Ilovalı elementlar bilan ma'lum bo'laklar o'rtasida sintaktik aloqalar ham mavjud.

Endi ilovalı elementlarga xos bo'lgan bunday xususiyatlarning ifodalanish usullarini dativ kelishigida ifodalanib keluvchi ilovalı elementlar namunalarida kuzatib boramiz. Fikrimizning isboti sifatida quyidagi misollarni bu yerda ko'rsatib o'tamiz.

1. Besonders übel spielte er dem Stadtrat Reitberger mit, einer populären Persönlichkeit.

2. Der alte Schnellhammer hatte die Werke seinen Kindern hinterlassen, zwei Söhnen und einer Tochter.

3. Nur zwei Menschen misstraute er nicht, seiner Pflegemutter und seinem Lehrer.

4. Er sollte der Gemeinschaft gehören, den Klubs, den Parteien, dem Sport (8, 93).

5. Das verdankte sie der schwedischen Luft, dem Sport und dem ständigen Frieden.

Endi 1,2,3,4,5-raqamli misollarda ko'rsatib o'tilgan dativ kelishigida ifodalanib keluvchi ilovali elementlarga xos bo'lgan xususiyatlarni izohlab berishga o'taylik. Ularga xos bo'lgan xususiyatlardan biri bu ilovali elementlarning yolg'iz holda emas, balki kengaytirilgan holda kelishidir. Ularning strukturaviy kengayishi ham bir xil emas. Masalan 1-raqamli misoldagi ilovali element aniqlovchi yordamida kengaytirilgan bo'lsa, qolgan raqamli misollarda ko'rsatib o'tilgan ilovali elementlarning kengayishi gapning uyushiq bo'laklari hisobidan kengaytirilgan. 2,3-raqamli misollarda bayon etilgan ilovali elementlar o'zlariga xos ba'zi bir xususiyatlari bilan boshqa raqamli misollarda keltirilgan xuddi shunday ilovali elementlardan farq qiladi, bu farq ilovali elementlarni tashkil etuvchi komponentlarning bir-birlari bilan und bog'lovchisi bilan bog'langanligidir. Ilovali elementlarni tashkil qiluvchi komponentlar orasida und bog'lovchisining kelishi, har bir komponentning o'zi ham alohida ilovali element funksiyasida kela olishligini ta'kidlamoqda. Xuddi shunday xususiyatga 4,5-raqamli misollarda kelgan ilovali elementlarning komponentlari ham ega, chunki ularning har biri o'z to'xtamiga va shu bilan birga ohangiga ega. Bunday xususiyatlar ularga ham alohida ajratilgan gap bo'lagi funksiyasida kelishlari uchun imkoniyat yaratadi. Ularga xos bo'lgan yana bir xususiyatga to'xtalamiz. Ularga xos bo'lgan bunday xususiyatni quyidagicha izohlash mumkin. 1-raqamli misoldagi ilovali element ma'lum bo'lakka nisbatan ma'lum darajada nisbiy mustaqillikka ega bo'lsa, 2,3,4,5-raqamli misollarda namoyish etilgan ilovali elementlarga xos bo'lgan bunday mustaqillik yana ham boshqacharoq tabiatga ega, u ham bo'lsa ilovali elementlar o'zlari bevosita bog'liq bo'lgan komponentga nisbatan nisbiy mustaqillikka ega bo'lsa, ana shu ilovali elementlarning tashkil etuvchi komponentlari ham bir-birlariga nisbatan nisbiy mustaqillikka ega bo'lishadi, shuning uchun ham ular alohida-alohida ilovali element funksiyasida kela olishlari mumkin. Bu yerda keltirilgan ilovali elementlarga xos bo'lgan xususiyatlardan yana biri-bu ilovali elementlarning ma'lum bo'laklarga nisbatan yonma-yon (1,2,4,5) va ma'lum masofada (3) turishi. Ma'lum bo'laklar bilan ilovali elementlar o'rtasidagi sintaktik aloqa kesimning umumiyliigi bilan ifodalanadi. Ilovali elementlarning mazmuni orqali ma'lum bo'laklarning mazmuni konkretlashtiriladi, to'ldiriladi, izohlanadi va aniqlanadi. Biroq 4-raqamli misolda keltirilgan ilovali elementning mazmuni orqali ma'lum bo'lakning mazmuni umumiyashtiriladi.

Ilovali elementlarga xos bo'lgan bunday xususiyatlar quyidagi misollar tahlilida yanada to'ldirilishi mumkin:

6. Unter seinem Blick dankte eine Frau im stillen ihrem Schneider für den guten Sitzt ihres Kleides, dem Friseur für den natürlichen Fall ihres Haars und der Kosmetikerin für den Tip eines dezenten Make-up.

7. Die Bank gehört nicht uns, sondern dem kleinen Talk.

8. Sie gehören der Reedefirma Brookley, der Art Reederei von der Stange.

9. Dem größeren, einem stämmigen Burschen mit dunkeln Kinnbart, wäre Herbert am liebsten gefolgt.

10. Corinna ging, ähnlich dem Vater, von Auge und Hand aus.

11. Sie tragen nur den Vornamen, gleich dem König.

1,2,3,4,5-raqamli misollardagi ilovali elementlarga xos bo'lgan xususiyatlarni bu yerda takrorlamasdan, ularni to'ldirish maqsadida 6,7,8,9,10,11-raqamli misollarda namoyish etilgan ilovali elementlarga xos xususiyatlarni izohlashga o'taylik. O'z-o'zidan ma'lum bo'lishicha, ushbu ajratilgan gap bo'laklari xuddi shunday ajratilgan gap bo'laklariga xos bo'lgan xususiyatlardan tashqari boshqacharoq xususiyatlarga ham ega. Biz ana shu xususiyatlarni alohida ta'kidlab o'tamiz. Bu xususiyatlar quyidagicha: masalan, 6-raqamli misoldagi ilovali element o'zi bevosita bog'liq bo'lgan komponentsiz yuzaga kelgan, uning mazmuni alohida olingan komponentning mazmunini emas, aksincha, butun gapning mazmunini to'ldirib, konkretlashtirib kelayapti; ushbu ilovali element 7,8,9,10,11-raqamli misollarda bayon qilingan xuddi shunday ilovali elementlardan strukturasi kengayishi jihatidan ham keskin farq qiladi, sababi uning tarkibida bir-biri und bog'lovchisi bilan bog'lanib kelgan ikkita mustaqil ajratilgan komponent mavjud; 10,11-raqamli misollarda keltirilgan ajratilgan komponentlar bir jihatdan 6-raqamli misoldagi ajratilgan komponentga yaqin tursa, qolgan xususiyatlari bilan undan va qolgan ilovali elementlardan keskin farq qiladi. Ularning yaqinligi butun gapning mazmunini ifodalash bilan amalga oshsa, farqi esa ilovali elementlar fe'l-kesim bilan emas, balki leksik birliklar bilan boshqariladi.

ADABIYOTLAR:

1. Адмони В. Г. Пути развития грамматического строя в немецком языке. М., 1973. -С. 171.
2. Крушельницкая К.Г. К вопросу о смысловом членении предложения. Вопросы языкознания, №5. 1956.
3. Распопов И.П. Актуальное членение предложения. Уфа, 1961.-112 с.
4. Реферовская Е.А. Лингвистические исследования структуры текста. Л., 1983. -215 с.
5. Шафиро М.Е. К вопросу о присоединении. Вопросы синтаксиса и

стилистики рус. литературного языка. Куйбышев, 1963. с. 59-77.